

TRANZIȚIA DEMOGRAFICĂ ÎN ROMÂNIA: TENDINȚE NOI

VLADIMIR TREBICI

Potrivit teoriei clasice a tranziției demografice (F.W. Notestein, A.J. Coale, J. Caldwell, J.-C. Chesnais) aceasta reprezintă un proces în cadrul căruia are loc trecerea de la niveluri înalte ale mortalității și natalității la niveluri scăzute, așa cum se înregistrează ele în ultimele decenii în țările dezvoltate. Paradigma este generală: unele țări — cele astăzi dezvoltate — au parcurs toate cele trei faze; altele — majoritatea celor în curs de dezvoltare — se află în diferite faze. Procesul este însă inexorabil, deoarece el se încadrează într-o tendință generală, denumită modernizarea societății. Ceea ce diferențiază procesul pentru fiecare populație națională sunt: începutul tranziției, marcat de debutul scăderii mortalității, începutul scăderii natalității, echilibrarea celor două tendințe la niveluri scăzute, precum și durata fiecărei faze și a tranziției, în ansamblul ei.

Se acceptă — pe baza evidenței statistice — că primele țări angajate în tranziția demografică au fost Franța și Suedia; treptat, s-au angajat în acest proces și celelalte țări, definite astăzi ca țări dezvoltate. Dacă procesul este universal, există în schimb particularități naționale. Tranziția demografică se produce, în general, cu un decalaj de la o țară la alta. Fiind vorba de un proces social-economic complex, tranziția nu este numai a natalității și mortalității; ea este însoțită de tranziția structurii populației pe vârste — în sensul îmbătrânirii demografice —, a migrației interne, a urbanizării, a modelelor de nupțialitate, fertilitate și mortalitate, de tranziția familiei, a tipologiilor („pattern”-uri) legate de acestea.

Modelele care descriu și încearcă să explice tranziția demografică — foarte numeroase în ultimele patru decenii — încorporează variabilele demografice în sistemele generale de variabile sociale, economice, ecologice, educaționale, sanitare. Este deci vorba de analiza unui vast capitol de istorie socială și economică, din care fac parte și fenomenele demografice.

Majoritatea studiilor naționale privind tranziția demografică a populațiilor Europei occidentale demonstrează că procesul s-a încheiat în aceste țări, în linii generale, fie în perioada interbelică, fie în primele două decenii următoare celui de-al doilea război mondial.

Schema părea generală și obligatorie pentru populațiile tuturor țărilor, fiind deci folosită ca model predictiv pentru țările care încă nu se înscriseră în tranziția demografică sau se aflau în diferitele faze ale acesteia. În evoluția demografică a țărilor dezvoltate s-a instalat totuși o tendință nouă, neprevăzută de specialiști, anume fertilitatea a continuat să scadă în așa fel încât nivelul acesteia nu mai asigură înlocuirea simplă a generațiilor sau reproducerea simplă a populației. În unele țări s-a ajuns la rata zero a creșterii demografice, uneori la rate negative (declin demografic), fără să se poată estima veridic evoluția viitoare. Un eminent demograf, francezul J. Bourgeois-Pichat (1912-1990), se întreba, în 1970, dacă

scăderea fertilității din anii 1965-1975 se înscrie în modelul tranziției demografice. Noi studii și noi modele au fost elaborate, avansându-se tot mai mult ideea unei noi tranziții demografice (J.D. Van de Kaa).

Considerațiile de mai sus sunt necesare pentru a înțelege tranziția demografică a populației României și noile tendințe apărute în perioada după Decembrie 1989.

Analizii sunt de acord că tranziția demografică în România a început cu un decalaj de 40-50 ani față de Europa occidentală. Mai concret, mortalitatea a început să scadă în deceniul 1900-1910, iar debutul scăderii natalității poate fi plasat în deceniul 1920-1930. Tendința era seculară: dacă nu intervenea cel de-al doilea război mondial, tranziția s-ar fi încheiat în jurul anului 1950. Or, schimbările survenite după 1945 au modificat în oarecare măsură alura tranziției. Să remarcăm că mortalitatea a cunoscut o scădere accelerată în perioada 1950-1965, iar natalitatea s-a înscris și ea într-o rapidă scădere în perioada 1958-1966. Nu vom intra în analiza contextului social-economic, fără de care nu se pot înțelege evoluțiile demografice. Am făcut-o cu alt prilej.

S-ar putea afirma că tranziția demografică a populației României s-a încheiat *grosso modo* pe la mijlocul anilor 1960. Unele măsuri de politică pronatalistă, adoptate în 1966 și anii următori, au avut efect de conjunctură — redresare temporară a natalității — dar nu au putut modifica esențial trendul. În schimb au apărut alte tendințe, datorate influenței unor factori negativi, a căror trăsătură generală a fost înrăutățirea structurii morbidității și creșterii mortalității, cum atestă evoluția sinuoasă a speranței de viață la naștere și a mortalității infantile. În anii 1987-1989 durata medie a vieții populației totale era de 69,42 ani (66,51 ani pentru bărbați și 62,41 ani pentru femei), iar mortalitatea infantilă în aceeași perioadă a fost de 24,8 decese sub un an la 1000 de născuți-vii. Dacă amintim că aceste valori — în fond, indicatori ai civilizației și nivelului material și cultural al populației — ne situau pe ultimile locuri din Europa, o facem numai pentru a reaminti situația dezastruoasă pe care România a moștenit-o de la regimul totalitar comunist.

S-ar putea spune că procesul de îmbătrânire demografică, instalat în deceniul '50, s-a continuat oarecum „normal”, atestat fiind de indici precum vârsta mediană a populației, proporția populației în vârstă de 60 ani și peste.

Au venit schimbările politice, sociale, economice după Decembrie 1989. Demograful ar fi fost ispitit să creadă că inerția demografică — mult mai puternică decât cea economică și psihologică (mentalități) — va acționa în continuare, în mod cât de cât previzibil. Nu a fost așa, după cum demonstrează câteva tendințe noi. Este clar că nu este vorba de „abateri” conjuncturale; după trei ani (1990-1992) se poate afirma că s-au produs schimbări mult mai profunde care au afectat modelele culturale și comportamentale demografice. Se vorbește de „prăbușirea” natalității de „explozia” emigrației, de „ofensiva” mortalității (în special, a celei determinate de unele cauze specifice), de îmbătrânirea demografică „galopantă”, de perspectiva „extinderii” popoului român. Această terminologie catastrofică, chiar apocaliptică, are ca bază unele evoluții demografice negative, pe care vom încerca să le analizăm în continuare folosind unii indici demografici.

Tabel nr. 1

Indici demografici pentru anii 1985 și 1989-1992

		1985	1989	1990	1991	1992
Natalitatea	La 1000 loc.	15,8	16,0	13,6	11,9	11,5
Mortalitatea	"	10,9	10,7	10,6	10,9	11,6
Creșterea naturală	"	4,9	5,3	3,0	1,0	-0,1
Nupțialitatea	"	7,1	7,7	8,3	7,9	7,7
Divorțialitatea	"	1,4	1,6	1,4	1,6	1,3
Rata totală de fertilitate	Copii la 1 femeie	2,6	2,19	1,83	1,56	1,42
Mortalitatea infantilă	Decese sub 1 an la 1000 născuți-vii	25,6	26,9	26,9	22,7	23,4
Durata medie a vieții	ani și zecimi	69,74			69,76	
-Bărbați	"	66,78			66,59	
-Femei	"	72,78			73,05	

Notă: 1. Datele pe 1992 sunt preliminare. 2. Durata medie a vieții este pe anii 1984-1986 și 1989-1991

Natalitatea este în scădere sistematică. Numărul de copii revenind la o femeie de vârstă fertilă (15-49 ani) este, în anii 1990-1992, sub nivelul de înlocuire a generațiilor („pragul” este de 2,14 — 2,15 copii).

Mortalitatea, în creștere, depășește natalitatea, în 1992. Durata medie a vieții nu a ajuns încă la 70 de ani; o ușoară creștere la femei și o descreștere la bărbați.

Mortalitatea infantilă, foarte înaltă, înregistrează chiar o creștere în 1992.

Nupțialitatea este stabilă, dovedind persistența modelului cultural.

Divorțialitatea este moderată.

Ambele tendințe demografice sunt legate de familie și modelul familial, despre care vom spune câteva cuvinte mai târziu.

Surpriza demografică a constituit-o însă *emigrația*.

Cifrele deduse pe baza creșterii naturale și a creșterii totale arătau un sold al emigrației de aproximativ — 20.000 anual. Or, recensământul din 7 ianuarie 1992 ne-a dat o cifră care era departe de a fi cea estimată pentru 1 ianuarie 1992.

La recensământul anterior, din 5 ianuarie 1977, numărul populației a fost de 21.559.910; la cel din 7 ianuarie 1992, numărul a fost de 22.760.449. Creșterea totală: 1.200.599, creșterea naturală, de 1.977.202. Deci soldul emigrației nete: — 776.663 sau — 51.776 anual. Emigrația netă a fost subestimată cu circa — 400.000 persoane. Volumul cel mai mare al emigrației a revenit perioadei 1990-1992. După cifrele oficiale ale Ministerului de Interne în perioada amintită s-au aprobat cereri de stabilire a domiciliului în străinătate în număr de peste 200.000 (germani, evrei, români și unguri). În aceeași perioadă dintre cele două recensăminte populația urbană a crescut cu aproape 3.000.000 persoane, în cea mai mare parte, grație imigrației de la sate la orașe, în schimb populația rurală a scăzut cu — 1.776.500 persoane.

Din 1990 până în prezent numărul populației României scade atât datorită emigrației cât și soldului negativ al creșterii naturale (începând din 1992).

Îmbătrânirea demografică se accentuează: în 1992 proporția populației în vârstă de 60 de ani și peste a fost de 16,8% în populația totală (populația feminină mai îmbătrânită, proporția fiind de 18,6%).

Din cei trei factori ai îmbătrânirii demografice — scăderea de lungă durată a natalității, creșterea speranței de viață și soldul migrației externe — ponderea cea mai

importantă a avut scăderea natalității. Consecințele economice ale îmbătrânirii sunt foarte grele. Amintim că în anul 1992 numărul mediu al pensionarilor a fost de 4.216.700 din care numărul pensionarilor de asigurări sociale s-a ridicat la 3.126.400 (cu 183.500 mai mare ca în 1991), în timp ce populația ocupată a fost de 10.785.800 persoane. Raportul de dependență a crescut considerabil, presiunea populației de 0-14 ani și a populației de 60 ani și peste asupra populației de 15-59 ani a sporit mult, creștere ce va fi și mai mare în următorii ani. Aceste cifre ar trebui corelate cu cifra șomajului (peste 1.000.000) și cu alți indicatori economici.

În acest context, în care predomină tendințe negative, este de semnalat că în România modelul nupțial și modelul familial dau dovadă de o remarcabilă stabilitate. Nupțialitatea continuă să fie universală; vârsta la prima căsătorie este tânără, proporția persoanelor necăsătorite este redusă, modelul uniunilor consensuale („cohabitation sans mariage”) este foarte puțin răspândit, divorțialitatea lor se menține moderată, proporția născuților-vii nelegitimi este și ea redusă. Este însă greu să se estimeze influența pe care ar putea să aibă deteriorarea nivelului de trai, șomajul etc. asupra acestor fenomene.

Reamintind schema clasică a tranziției demografice, vom spune că tendințele noi se „abat” sensibil de la modelul amintit. Ele sunt:

- a) scăderea continuă a natalității;
- b) volumul mare al emigrației;
- c) nivelul ridicat al mortalității;
- d) accentuarea îmbătrânirii demografice.

Pentru România, aceste tendințe explică lipsa unor estimări prospective. Cele efectuate de O.N.U. pentru perioada 1990-2025 sunt lipsite de realism, ca și cele făcute de diverse instituții internaționale și naționale. La întrebarea: care va fi numărul populației României, în anul 2010 sau 2025 este practic imposibil de răspuns, deoarece ipotezele cu privire la cele trei componente — nașterile, decese și emigrația — nu pot fi formulate realist.

S-ar putea crede că România s-ar afla în această situație singulară. Or, toate țările care au fost cândva comuniste se află în aceeași situație și se confruntă cu aceleași probleme. În ultimii ani tipologia țărilor care cuprindea „țări dezvoltate” și „țări în curs de dezvoltare” s-a îmbogățit cu încă una: „țări în tranziție” („countries in transition”), înțelegându-se prin aceasta țările în tranziție spre democrație și economie de piață. Legătura acestei tranziții cu fenomenele demografice este departe de a fi explicată. Conferința europeană privind populația, organizată de Comisia economică O.N.U. pentru Europa Consiliul Europei și Fondul Națiunilor Unite pentru Populație (Geneva, 23-26 martie 1993) a inventariat problemele pe baza studiilor experților și ale rapoartelor naționale.

Concluziile ce s-au desprins — inclusiv pentru România — vizează mai mult domenii.

1. Intensificarea cercetării științifice și îmbunătățirea statisticilor demografice.
2. Formularea de politici sociale și demografice care să facă față noilor tendințe.
3. Dezvoltarea cooperării internaționale atât sub auspiciile O.N.U. și ale altor organisme internaționale, dar și prin acorduri bilaterale și multilaterale.

Întrucât în 1994 va avea loc cea de-a treia conferință internațională asupra populației la Cairo (prima: București, 1974; a doua, Mexic, 1984) țările membre ale O.N.U.

convenit ca să organizeze și să desfășoare activități adecvate, printre care simpozioane naționale pe temele cele mai importante: natalitatea, familia, femeia, sănătatea și mortalitatea, migrația internă și internațională, îmbătrânirea demografică, populația și mediul înconjurător.

Asemenea manifestări vor avea loc și în România. Ele vor avea un caracter interdisciplinar și vor putea contribui la relansarea studiilor privind populația. Pe baza unei mai bune cunoașteri a situației demografice vor putea fi sugerate repere pentru o politică demografică coerentă, științifică, cu opțiuni și obiective care să corespundă intereselor prezente și de perspectivă ale populației României, evident, cu respectarea necondiționată a drepturilor individului și ale cuplului căsătorit.

BIBLIOGRAFIE

1. *Anuarul statistic al României 1992*, București, Comisia Națională pentru Statistică, 1993
2. *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992*. Rezultate generale estimate, București, Comisia Națională pentru Statistică, februarie 1993.
3. *Evolution démographique récente en Europe et en Amérique du Nord 1992*, Conseil d'Europe, Les éditions du Conseil de l'Europe, 1993.
4. *The future of Europe's population. A scenario approach*. Provisional edition. Robert Cliquet (Editor) Council of Europe. European Population Committee. Strasbourg, 1992.
5. *World Population Profile: 1991*. U.S. Department of Commerce Economics and Statistics Administration. Bureau of the Census. December 1991.
6. *European Population Conference*, Geneva, 23-26 March 1993. Rapoarte de bază și rapoarte naționale.
7. Vladimir Trebici, Ion Ghinoiu, *Demografie și etnografie*, (Cap. II. Tranziția demografică în România), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1991, p. 36-74.